

Comomeer en omringende dalen

Jaargang 2024, nr. 3

Tekst Ruud en foto's Ina en Ralph Metselaar*

Valchiavenna Deel 2

Een rondwandeling door Chiavenna

De wijk van Santa Maria

We beginnen de wandeling op het Piazza Verdi (zie plattegrond). De oudste toegangsweg naar de stad is de hier uitkomende Via Al Portone Vecchio, waar we op ca. 200 m van het plein de Portone di Reguscio (punt A) vinden. Bij deze toegangspoort tot de stad moest de tol worden betaald. Wij gaan voor onze rondwandeling in de tegenovergestelde richting over de Via Pedretti en lopen dan onder de Poort van S. Maria [B] de oude binnenstad in. De poort werd in 1741 opgericht ter ere van de gouverneur van de Grigioni, Ercole Salis. Vele huizen in deze straat dateren uit de 16^e- 18^e eeuw met fraaie portalen in pietra ollare (speksteen) en opschriften in Latijn of Italiaans.

De poort van S. Maria opgericht in 1741 ter ere van de gouverneur Ercole Salis

Iets verder in de straat aan de rechterkant staat de kerk van S. Maria uit 1327 met een 17^e -eeuws portaal in pietra ollare. Veel monumenten in de stad zijn uit deze steensoort gemaakt. Speksteen is vrij zacht en daardoor goed te bewerken. Aan het eind van de wandeling zullen we bij "La Caurga" [M] komen, de oude groeve waar vanaf de Romeinse tijd deze steensoort werd gewonnen. In de 17^e eeuw, toen de Grigioni het Valchiavenna bezet hielden, werd de kerk van S. Maria gebruikt door de protestantse gemeenschap. Toen ze weer terugkwam onder de katholieken werd ze in de tweede helft 17^e eeuw grondig gerestaureerd op kosten van Francesco Giani uit Novate Mezzola, bisschop van Sirmione in Hongarije, die het geld hiervoor uit zijn geboortedorp kreeg.

Het interieur van de kerk is een voorbeeld van de barokstijl in het dal. De fresco's en het stucwerk in de apsis zijn van Pietro Bianchi en Agostino Silva uit Morbio, de fresco's in de koepel van de lokale kunstenaar Giovanni Battoista Macolini sr.

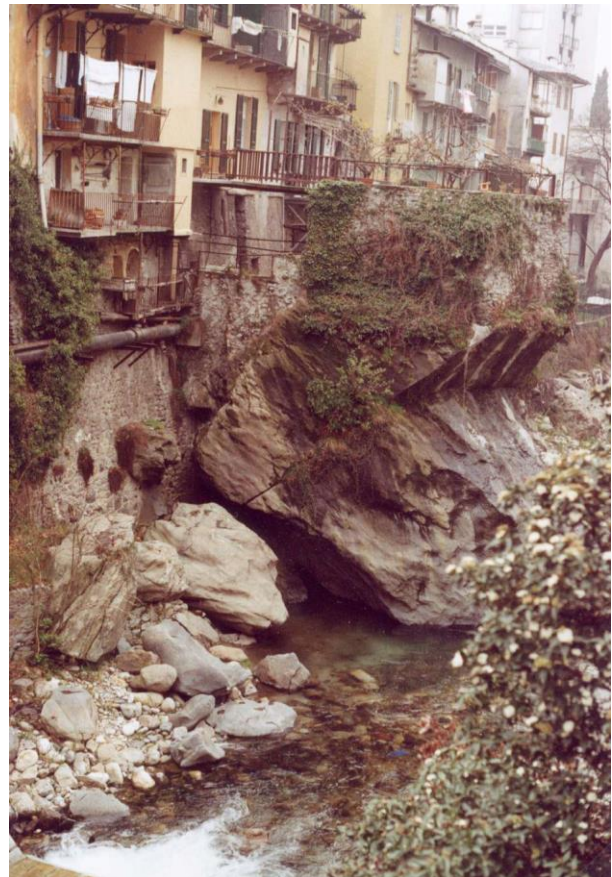
Hier liep vroeger de 15^e-eeuwse stadsmuur; in een huis links is een toren daarvan opgenomen.

¹ Verzoeken om toezending per email aan: rmetselaar@on.nl

We vervolgen de wandeling en komen op een plein, het Piazza Pestalozzi, met een achthoekige fontein in pietra ollare uit de 16^e eeuw, en in het midden daarvan een obelisk ter herinnering aan de vrijheidsboom die hier in 1797 werd opgericht. Aan het plein ligt het Palazzo Pestalozzi [C]. Het palazzo is op dinsdag en vrijdag te bezichtigen. Het heeft op de benedenverdieping een “stüa”, d.i. een kamer geheel bedekt met houtsnijwerk, en een salon met fresco’s.

Piazza Pestalozzi

Gezicht op de Mera vanuit de Via Paolo Bossi

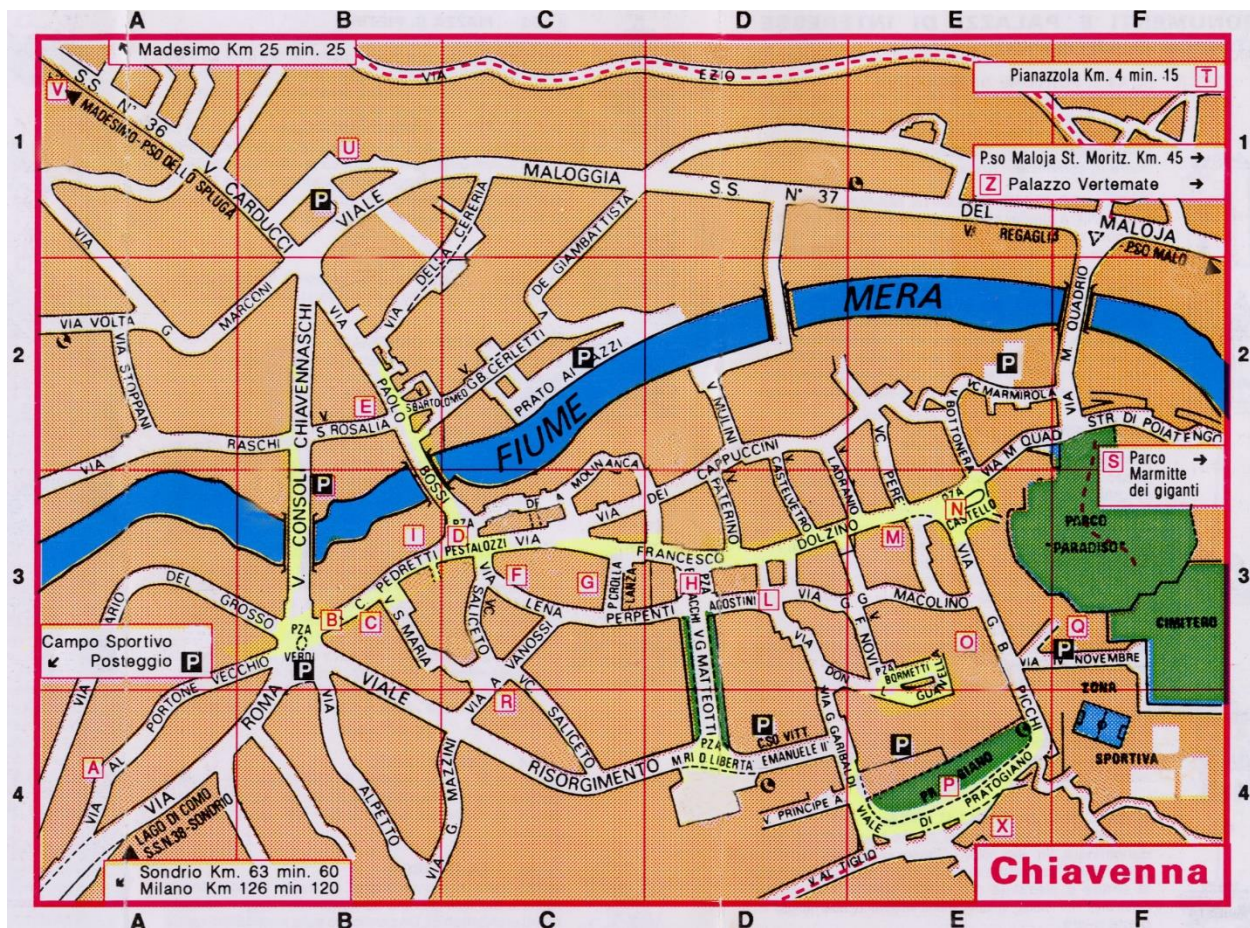
Vanaf het plein lopen we even naar links door de via Paolo Bossi naar de brug over de Mera, waar we een prachtig uitzicht hebben over de rivier. Op de brug staat een 18^e-eeuws standbeeld van de zgn. brugheilige, St. Johannes Nepomuk, beschermer tegen overstroming en verdrinking. In de kerk van S. Lorenzo, waar we later zullen komen, vinden we zijn portret afgebeeld.

Over de brug komen we in de wijk Oltremera (d.w.z. over de Mera). Iets verder in de straat staat de kerk van S. Rosalia, de heilige die we ook al in zovele kerken langs het meer tegenkwamen [D]. Ze werd gebouwd in 1632 toen de Spaanse lanzichenecci in deze gebieden de pest verspreidden, maar ze is nu niet meer in gebruik. De voorgevel heeft omlijstingen en pilasters van pietra ollare. Tegen de muur zien we op de hoek een aardig fonteintje. Mocht u hier in de week voor Pasen zijn, loop dan zeker even het straatje rechts in, met de kerk van S. Bartolomeo [E], waarbinnen in die week een grote katafalk is te bezichtigen.

Nog iets verder ligt rechts, langs de Mera het parkeerterrein Prato dei Bazzi, met aan de overkant van de Mera de resten van een middeleeuwse toren.

Het vervolg van de Via Bazzi komt uit op het drukke kruispunt met de wegen naar de Spluga en de Maloja-pas. Vrijwel aan het begin van de weg naar de Splugapas is rechts de verbreding Antonio Pio, waaraan de kerk van S. Fedele [F] staat (thans niet meer in gebruik). Het kerkje wordt al in 1016 genoemd, maar de huidige vorm met zijn koperen koepel, dateert uit de tweede helft van de 17^e eeuw. De toren werd in 1768 gebouwd.

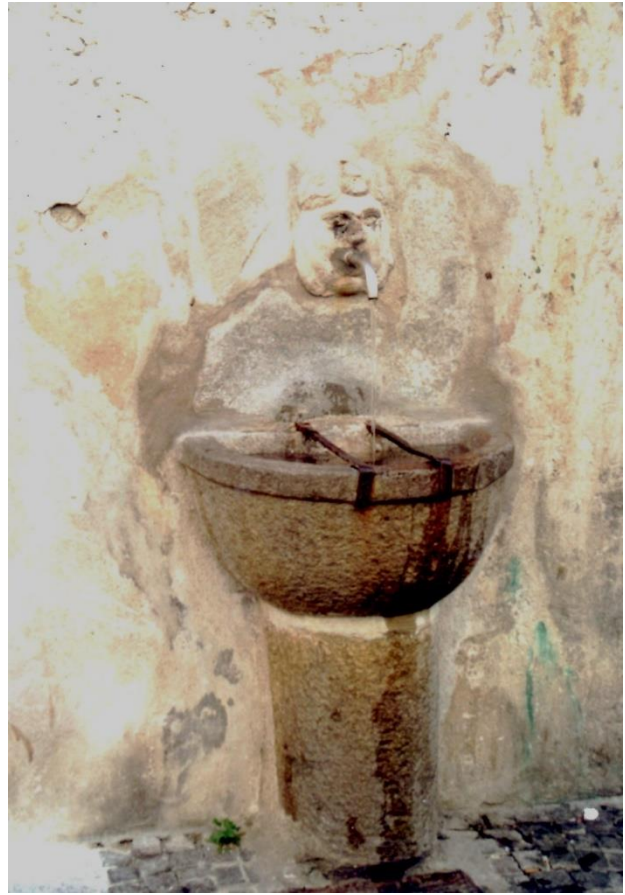
Voor het vervolg van de rondwandeling keren we echter weer terug naar het Piazza Pestalozzi. Teruggekeerd op dit plein loopt links de Via Francesco Dolzino, de belangrijkste winkelstraat van Chiavenna, genoemd naar de gelijknamige vrijheidsstrijder (zie onder Fontana di Dolzino in Nieuwsbrief 2024-2). Wij gaan echter eerst vrijwel rechtdoor de Via Lena Perpentì in. U ziet dan al heel snel links het “Curt di Asen” [G] een binnenhof met een karakteristiek middeleeuws huis met stenen zuilen en de voor deze streek typische houten balkons. Naar rechts loopt de Vicolo Saliceto. Aan deze straat staat de best bewaard gebleven hoektoren [H] van de oorspronkelijke veertien torens die deel uitmaakten van de 15^e-eeuwse verdedigingsmuur rond de stad.

Plattegrond van Chiavenna. De letters tussen rechte haken corresponderen met de tekst van de rondwandeling: A, Poort van Reguscio; B, Poort van S. Maria; C, Piazza Pestalozzi; D, kerkje van S. Rosalia; E, kerk van S. Bartolomeo; F, Kerk van S. Fedele; G, Curt di Asen; H, Muurtoren; I, Piazza Crollanza; J, Piazza Bertacchi; K, Piazza S. Pietro; L, Palazzo Balbiani; M, La Caurga; N, Palazzo Salis; O, Museo della Valchiavenna; P, Watermolen van Bottonera

Standbeeld van Sint Johannes Nepomuk

Fonteinje tegen de muur bij de kerk van S. Rosalia

Curt di Asen

Piazza Giovanni Battista Crollanza (foto Wikimedia Commons)

Voor onze rondwandeling volgen we echter de Via Lena Perpenti, evenwijdig aan de eerdergenoemde winkelstraat, die we op de terugweg zullen nemen. Na een paar honderd meter ligt links het Piazza Crollalanza [I] met karakteristieke bestrating met kiezels. De fontein dicht bij de via Dolzino dateert uit 1887 en is een van de laatste werken die in pietra ollare zijn uitgevoerd. De lange zijden van het plein tonen zuilengangen

Nog iets verder lopend komen we over het Piazza Bertacchi [J], vroeger Plein van de Douane genoemd, met het gemeentehuis van Chiavenna in okergeel met een zuilengang.

We vervolgen onze weg over wat nu de Via delle Agostiniane heet, genoemd naar het aan de rechterkant gelegen klooster van de Augustinianen en bereiken dan het Piazza S. Pietro [K]. Opnieuw zien we een fontein in pietra ollare, dit keer uit 1732. Ze werd gebouwd onder de gouverneur van de Grigioni Lucas Guler von Weineck. Aan de noordkant zien we het Palazzo Pretorio. Hier vergaderden de magistraten van Chiavenna en in de 16^e-18^e eeuw de vertegenwoordigers van de Grigioni. De zuid- en west-muren bevatten vele wapens van families van Grigioni en Chiavennaschi uit de 16^e-18^e eeuw. Helaas zijn ze ernstig aangetast door de tand des tijds. Boven het portaal is een wapen van Chiavenna in pietra ollare, uit 1619. Het vroegere klooster van de Augustinianen dateert uit 1614, maar werd door Napoleon gesloten. Aan de oostkant zien we het kerkje van S. Pietro dat al in 1062 wordt genoemd. De klokkentoren was in de 13^e eeuw de stadstoren. In de 18^e eeuw en later werden hier de gemeenteraadsvergaderingen gehouden, aangekondigd door het gelui van de toren.

Het Piazza S. Pietro en de Guler von Weineck fontein

We slaan nu rechtsaf en houden bij de splitsing links aan om over de Via Don Guanelli uit te komen op het piazza Bormetti, waar we op het Casa dei Canonici (kanunniken) een fresco zien van de *Heilige familie*. Op het plein staat de fontein van S. Franciscus.

Fresco van de Heilige Familie op het huis van de kanunniken

We lopen van hier een klein stukje terug, slaan links af de Via Garibaldi in en komen dan bij het Pratogiano park, aangelegd in de 19^e eeuw met platanen en kastanjabomen. Vóór we bij het park komen, passeren we een beeldhouwwerk van de ook in ons land bekende beeldhouwer Mario Negri en aan de andere kant van de weg een fraaie fontein.

De crotti

In de omgeving van het park zijn in de rotsen vele van de ‘crotti’. In het Valchiavenna zijn er wel ongeveer tachtig crotti waarvan in Chiavenna circa achttien. Van ouds werden de ‘crotti’ gebruikt voor het bewaren van etenswaren omdat er een constante luchtcirculatie is met een temperatuur van 6-8°C, de zogenaamde ‘sorel’. Een deel van deze crotti raakte in gebruik als eethuisjes, waar men in de zomer op het terras kan genieten van een drankje en een eenvoudige maaltijd (zie foto hiernaast).

Foto Sagra dei Crotti

Men kan er de lokale producten krijgen en een goede wijn drinken. Om er meer bekendheid aan te geven werd in 1956 de ‘Sagra dei crotti’ ingesteld (meestal half september), waarbij een aantal routes langs verschillende crotti leiden. Ik noem hier enkele van de bekendste crotti in de omgeving van het Pratogiano park: Ombra (viale Pratogiano), Refrigerio (viale Pratogiano), Torricelli (via Picchi), Al prato (via Don Peppino Cerfaglia). Deze zijn het hele jaar geopend, maar daarnaast zijn er nog vele die alleen in de zomermaanden open zijn.

Rechts van de via Garibaldi ligt aan de Corso Emanuele 2 het spoorwegstation, waar u ook het toeristenbureau kunt vinden. De treinverbinding met Colico kwam tot stand in 1886 en had onderdeel zullen uitmaken van een verbinding tussen Milaan en Chur via een Spluga tunnel, maar werd nooit gerealiseerd door het succes van de Gotthard tunnel.

Op het plein vóór het station staat een monument voor de gevallen.

Aan het eind van de Via Garibaldi volgen we naar links de Via Pratogiano langs het park tot we weer naar links de Via don Giovanni Batista Pichi inslaan. Al spoedig nemen we links de ingang naar de binnenhof van de kerk van S. Lorenzo.

Zuilengang bij de kerk van S. Lorenzo

De kerk van San Lorenzo*

De oorsprong van de kerk gaat terug tot de 5^e eeuw. Waarschijnlijk is in de 9^e eeuw een nieuwe kerk gebouwd die in 973 al aan San Lorenzo was gewijd; in 1042 wordt ze parochiekerk, in 1098 basiliek. In 1107 werd de kerk vergroot; in 1537 ging het eikenhouten dak bij een brand verloren. Het jaar daarop werd ze herbouwd en in 1719 naar het koor vergroot, het gewelf herbouwd en werden de grote granieten zuilen toegevoegd. De decoraties, in elegante barokstijl, zijn van Filippo Fiori en Giusanni uit Como. In 1887 werd een restauratie uitgevoerd. Van groot belang zijn de schilderijen van Pietro Ligari (1738) in de tweede kapel rechts met afbeeldingen van de heiligen Johannes en Domenico Nepomuk. In de eerste kapel links, de kapel van Sant'Antonio van Padua, hangt boven het altaar een kostbaar doek van Giuseppe Nuvoloni (1657) van de *Madonna met Kind* en van de heilige Antonio. Nuvoloni is ook de auteur van de schilderijen en fresco's in de koepel. Op het altaar links vinden we een houten kruisbeeld uit de jaren 1500.

De zuilengang vormt een van de mooiste hoeken van Chiavenna. De constructie, een werk van meesters uit Ticino, dateert uit 1698-1699. Het is een prachtig voorbeeld van Renaissance architectuur. Van hier uit ziet men de overhangende rotsen van Paradiso en het Castellaccio, zetel van het kasteel in de 17e eeuw. De plaquettes aan de muren herinneren eraan dat de zuilengang eens de oude begraafplaats met de kapellen van de edelen omringde. In de eerste boog van de zuilengang, tussen de kerk en de doopkapel, vinden we een beeld van de *Pietà*, gemaakt voor de graftombe van De Capitanei van Guglielmo de Catello, uit mei

1433. Het werd hier in 1867 overgebracht uit een van de buitenmuren van de kerk van San Bartolomeo in Chiavenna. De groep, in pietra ollare, beeldt Jezus uit na de kruisafname, omringd door passie symbolen. De klokkentoren werd gebouwd in 1603 ter vervanging van die uit de 12^e eeuw.

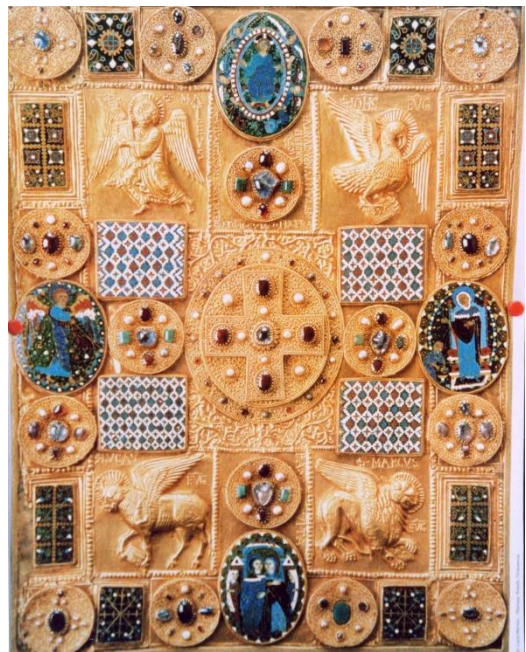
Doopvont in pietra ollare in de kerk van S. Lorenzo

Toen eind 1600 het Romaanse baptisterium werd afgebroken en meer naar het oosten werd herbouwd, werd ook de doopvont verplaatst[#]. Het is een monoliet in pietra ollare, versierd met beelden in halfreliëf, die de wijding van het water en de administratie van de doop weergeven. Het werd in 1156 gemaakt voor de San Lorenzo parochie, die toen de San Giacomo vallei of Spluga vallei, de Italiaanse Bregaglia vallei en het lagere dal tot Mese en San Cassiano omvatte. We zien een priester met missaal en een acoliet.

Achter de priester vijf misdienaars, die het processiekruis dragen, de kandelaar, het wijwatervat en de vaten met olie. Daarachter zien we de leken: het kind dat gedoopt moet worden, vastgehouden door zijn peetvader en drie vertegenwoordigers van de sociale klassen: de edelman te paard, de leenman en tenslotte de koopman-ambachtsman, gesymboliseerd door de hoefsmid. Op de verticale rand staat een inscriptie die doorloopt op het horizontale vlak: "In het jaar na de vleeswording van onze heer Jezus Christus 1156, 4e cyclus, de maand maart, werd dit font gebouwd onder de hoede van de consuls van Chiavenna en Piuro. Bertram de Solar, Girardus Muso, Azo Beldon, Petrus Rastel, Girardus de Co'de Pont, Ato Mora en Guidon de Pluri" (de namen zijn van de vier consuls van Chiavenna en de twee van Piuro, de laatste naam zou van de maker van het font kunnen zijn).

Omslag van het evangelieboek 'Pace di Chiavenna'

Het Museo del Tesoro

De mooiste schatten echter zijn te vinden in het aan de kerk grenzende *Museo del Tesoro*[#], liggend aan het Piazza Don Bormetti. Een museum dat u beslist niet mag missen. Topstuk is de *Pace di Chiavenna*, de voorkant van een evangelieboek uit de 11^e-12^e eeuw. Het bestaat uit 23 goudplaatjes op een houten

[#] Openingstijden doopvont in maart, april, mei zaterdag en zondag 9-12 en 14-17 u, juni-sept. Maandag tot zondag 9-12 en 14-18 u, oktober zaterdag 9-12 en 14-17 u

[#] Openingstijden Museo del Tesoro: di- vr 15- 18 u, zat 10- 12 u, 15 – 18 u, zon 15 – 18 u.

ondergrond, met afbeeldingen van de evangelisten, de almachtige God en Maria. Het is versierd met 94 parels en 97 edelstenen. Men beweert dat dit een geschenk was aan Chiavenna ter gelegenheid van het bezoek van keizer Frederik Barbarossa in 1176, die daar een ontmoeting zou hebben met Hendrik de Leeuw. Daarnaast zijn er in dit museum nog talloze andere religieuze kunstschaten waaronder een houten Madonnabeeldje uit 1494, goud- en zilverwerk, en kazuifels. Een schitterend voorbeeld van het laatste is een kazuifel met goud- en zilver-borduursel, een gift van Giovanni Pietro Pedroni, raadsheer van de koning van Bohemen. Volgens de traditie is ze gemaakt van materiaal van de tent van een Turkse generaal.

Na dit bezoek keren we terug naar de Via Picchi, slaan linksaf, en komen al snel op het Piazza Castello [L], de vroegere residentie van de graven Balbiani, leenheren van het Valchiavenna in de 15^e eeuw. De façade en de torens zijn origineel uit ongeveer 1450; de rest werd in 1525 door de Grigioni verwoest en nieuw geconstrueerd in 1930.

Het kasteel Balbiano met daarachter het Parco Paradiso

Het Parco Paradiso

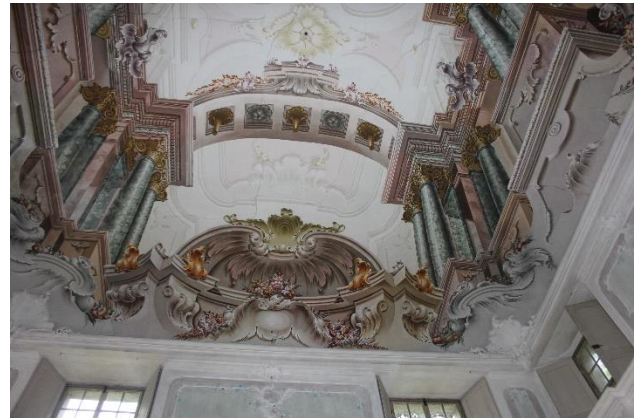
Achter het kasteel ligt het Parco Archeologico e botanico del Paradiso[#]. Binnen het park ligt, halverwege de berg een oude toren met het Museo Naturalistico, waar we de bewerking kunnen zien van pietra ollare en van asbest. In de tuin van het park, dat de twee heuvels “Colli del paradiso” en “del Belvedere” omvat, staan vele beelden en grafstenen. Op de top van één van de heuvels zijn de resten te zien van de oude fortificaties, die in 1639 werden verwoest. De twee heuvels worden verbonden door een brug over de 50 m brede en 150 m diepe kloof van de Caurga [M], een oude groeve van de pietra ollare. Volgens de legende is deze kloof het werk van de duivel die, toen hij achtervolgd werd door de Madonna, zich hier een doorgang baande om te kunnen ontsnappen naar de hel.

Het Parco Marmitti dei Giganti

Van het Piazza Castello kunnen we ook nog het “Parco Marmitte dei Giganti (“vleespotten van de reuzen”) bereiken door rechtsaf de Via Quadrio te volgen langs het Parco Paradiso en daar de Via Poiatengo in te slaan. In het park is via een rood gemarkeerd voetpad een rondwandeling van ongeveer een uur te maken over de sterk geërodeerde rotsformaties uit de laatste ijstijd. De

[#] Openingstijden Parco del Paradiso: di-zat 14-17 u, zo 10-12 u en 14-17 u

wonderlijk gevormde diepe putten, soms cilindrisch dan weer elliptisch, haakvormig of driebladig, worden ‘marmitte’ genoemd. Er zijn hier sporen van prehistorische bewoning.

Palazzo Salis en een detail van de ontvangstzaal van het palazzo

Terug op het Piazza del Castello volgen we nu de belangrijkste winkelstraat van Chiavenna, de Via F. Dolzino. Aan het begin staat links het Palazzo Salis [N], in de 17^e eeuw gebouwd in rococostijl voor de gelijknamige familie van Grigioni (tegenwoordig zijn enkele kamers beschikbaar als B&B). Een aantal van de zalen zijn te bezichtigen.

Aan de overkant van de straat, op nummer 2, ligt het Palazzo Pestalozzi-Salis. Hier woonde en stierf de in Italië bekende schrijver Castelvetro. Deze was uit Modena gevlucht voor de inquisitie en vond een veilig onderkomen in het door de protestantse Grigioni bestuurde Chiavenna.

Palazzo Cortini-Gaudenzetti, links fresco op de voorgevel, rechts het portaal met familiewapen

Iets verder rechts passeren we het palazzo Cortini-Gaudenzetti, geheel bedekt met monochrome fresco's uit 1597. Op verschillende plaatsen in deze straat zien we ook wapens uit de 16^e en 17^e

eeuw. Vele portieken zijn gedecoreerd soms in de vorm van een bossage of maskers met de figuren in reliëf of met een eenvoudige boog en een Italiaanse en Latijnse tekst. Onder andere op de nummers 23 en 30 ziet u mooie portieken in pietra ollare. Even voorbij piazza Crollalanza, in een kleine verbreding rechts, herinnert een 15^e-eeuwse steen aan de tijd dat hier de gestraften voor kleinere misdaden in het schandblok werden geslagen. Nog iets verder is aan de rechterkant de Via della Molinanca, waar een kanaaltje liep dat de energie leverde voor de molens van de kleine fabriekjes in deze buurt. De Via Dolzino volgend, komen we terug op het Piazza Pestalozzi en de winkelstraat volgend komen we tenslotte weer uit bij het beginpunt, het Piazza Verdi.

De plaats van het schandblok aan de Via Dolzino

Andere bezienswaardigheden in Chiavenna

Het Museo della Valchiavenna heeft twee locaties. Een deel van de verzameling vindt u in het park Paradiso met vooral standbeelden, grafzerken en het natuurmuseum, Museo della Valle. Het andere deel, onder de naam Mulino di Bottonera, bevindt zich in de Vicolo Marmirola dichtbij de Openbare Bibliotheek [O] (sla hiertoe aan de rechterzijde van het Piazza Castello de Via della Bottonera in). Hier vindt u voorwerpen uit de tijd van de Romeinen en uit de bronstijd, waaronder een prachtig zwaard uit Villa di Chiavenna. Ook is er een zaal met voorwerpen uit de prehistorie. Daarnaast staan bij het museum nog twee wijnpersen opgesteld.

Niet ver hier vandaan is 19^e-eeuwse watermolen van Bottonera te bezichtigen [P]. We zijn hier in het gebied waar vroeger vele industrieën waren gevestigd die gebruik maakten van de waterkracht van de Mera via een aantal kanalen: zoals een papierfabriek, twee katoenfabrieken, een smederij, twee wattenfabrieken, enkele brouwerijen en de pastafabriek van Moro. In de fabriek van Moro, gevestigd in 1867, werd graan gemalen, gezeefd en tot pasta verwerkt tot in de jaren zestig. Daarna verhuisde de fabriek van de familie Moro naar Tanno in Prata Camporotondo. Dankzij de inspanning van vele vrijwilligers is het drie verdiepingen hoge gebouw behouden gebleven en nu te bezichtigen als museum.

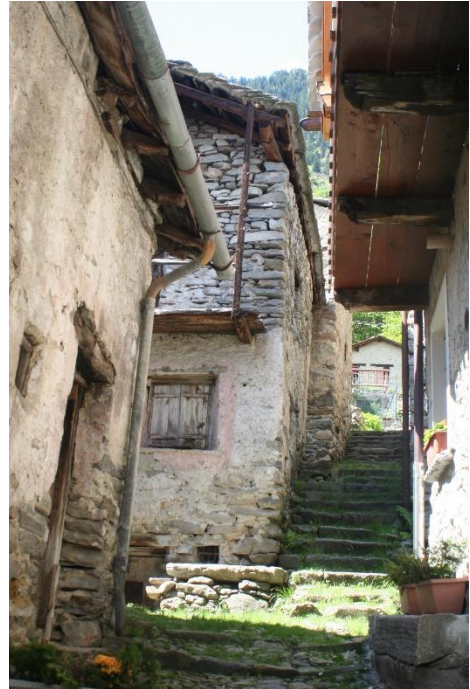
Enkele excursies in de omgeving van Chiavenna

Pianazzola en Dalo

In Chiavenna op de SS.37 (hier Viale Maloggia geheten), richting Piuro, kunnen we daar waar rechts de Via Quadrio over de Mera gaat linksaf naar Pianazzola, een klein dorpje op 635 m hoogte. Het dorp heeft wat rustieke huizen en de kleine kerk van S. Bernardino uit de 15^e eeuw. Op de buitenmuur van de kerk zien we een fresco uit 1495 dat *St. Cristoffel met kind* voorstelt.

Wandelroute: Vanuit het dorp loopt een steil pad dat ons in een uur lopen door kastanje bossen omhoogvoert naar Dalò op 1066 m hoogte in de vallei van S. Giacomo. Het dorp ligt in een dal omgeven door zomerweiden. Op de heuvelrand die naar Chiavenna is gericht staat sinds 1704 een groot kruis, oorspronkelijk van hout maar sinds 1981 van ijzer.

Pianazzola doorkijkje

Uschione

In de bergen aan de oostkant van Chiavenna ligt het dorpje Uschione (836 m). Om er met de auto te komen, slaat u circa 1 km vóór Chiavenna rechts af naar Prata Camportaccio en volgt dan de weg langs Lotteno.

Wandelroute: Vanuit Chiavenna loopt vanaf de Via del Tiglio, een voetpad omhoog door de bossen (duidelijk aangegeven door een richtingwijzer). Na ongeveer 15 minuten bereiken we over trappen de belvedere op 470 m, vanwaar we een overzicht over heel Chiavenna hebben. Boven het dorp Pianazzola zien we het grote kruis bij Dalò. Wat hoger op, na een stal met een fresco op de gevel, loopt het pad naar rechts om een muur van pietra ollare heen en is er aan de linkerkant een enorme steen die “sass che gota” d.w.z. “druipsteen” wordt genoemd. Andere tekens uit de ijstijd vinden we iets verder op: gestreepte rotsen en grote granietblokken die door de gletsjers van de Badile-Cengalo zijn aangevoerd. Het pad stijgt verder door bossen met naaldbomen, en kastanjes en brengt ons halverwege bij een kapelletje. Na een fontein en een grot, waarboven een klein Madonna standbeeldje staat, gaat het steiler omhoog. Het laatste deel, ‘de trappen’ genaamd, voert tussen terrassen door, die vroeger begroeid waren met wijngaarden en akkers. In het dorp staat een kerkje uit 1609, maar verbouwd in 1891, dat in 1898 werd gedecoreerd door Silvestre Martinucci uit Prosto. De losstaande klokkentoren uit 1847 werd gerestaureerd nadat ze in 1926 door de bliksem werd getroffen. Via trappen komen we in de buurtschappen Nesossi en Zarucchi, van waaruit voetpaden verder de Alpen ingaan.